

УДК 94:314.15(=163.4)(497.1)(049.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.1.ker.351-370>

Научна критика и полемика/Scientific review and polemics

Примљен/Received: 13. 1. 2025.

Прихваћен/Accepted: 6. 3. 2025.

Салим Каџри КЕРИМИ

Историчар – каријерни дипломата у пензији,

Скопље – Македонија

salimkerimi@yahoo.com

**О карактеру исељавања муслиманског становништва
из Југославије у Турску након Другог светског рата
Одговор на коментаре Зорана Јањетовића изнеише
у „Хисторијским поједима” бр. 12 (2024)¹**

АПСТРАКТ: Овај рад представља моју полемику са ставовима и тезом др Зорана Јањетовића према којој је исељење косовских Албанаца, односно Албанаца и осталог муслиманског становништва Југославије у Турску након Другог светског рата било добровољно. Супротно његовој, моја теза је да је исељавање поменутог становништва Југославије, укључујући и Албанце са Косова, било политички осмишљено, а не добровољно, како је изгледало на први поглед. Моју тезу, поред осталог, потврђује и коначни исход поменутог процеса, који се догодио као резултат закулисних игара тадашњих високих функционера ФНР Југославије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Македонија, Косово, Турска, Турци, Албанци, муслиманско становништво, исељавање

1 Рад је настао као резултат моје полемике са господином Зораном Јањетовићем око карактера исељења косовских Албанаца и осталог муслиманског становништва ФНР/СФР Југославије у Турску након Другог светског рата.

Моја полемика са господином Зораном Јањетовићем почела је објављивањем мог рада² – полемика са ставовима изнетим у његовом раду о исељењу косовских Албанаца у Турску педесетих година 20. века.³ Одговор г. Јањетовића на моје примедбе у вези са његовом тезом да је исељење Албанаца са Косова и Метохије у Турску, у наведеном периоду, било добровољно објављен је у часопису *Хисторијски погледи* (*Historijski pogledi*), (12/2024)⁴. Пошто су чланови редакције поменутог часописа, из мени непознатих разлога, одлучили да прекину нашу даљу полемику, свој одговор на коментаре г. Јањетовића овога пута изнећу у следећем раду.

Без намере да уверим г. Јањетовића у исправност моје тезе да је исељење Албанаца и осталог муслиманског становништва са Косова и Југославије у целини у Турску, у поменутом периоду, било наметнуто, а не добровољно, као што је изгледало на први поглед, у наставку ћу укратко покушати да изнесем своје аргументе, који су поткрепљени сазнањима више домаћих и страних аутора и, наравно, појединим архивским документима, који се чувају у Државном архиву Републике Македоније (ДАРМ), Архиву Македонске академије наука и уметности (МАНУ), Архиву Југославије (АЈ), дипломатским архивима Републике Србије и Републике Албаније, и др. Другим речима, да не би било превише понављања и беспотребног ширења наше међусобне полемике, покушаћу укратко да одговорим на следећа два кључна питања:

I. Закулисне игре југословенских власти ради подстицања и омасовљења исељења наведеног становништва; и,

II. Укупан приближан број исељеника из тог периода.

На самом почетку ове полемике хтео бих скренути пажњу читаоцима да ме г. Јањетовић у свом раду, између осталог, оптужује и за нека „подметања” и „непристојности” са моје стране. Да, истина је да су при-

2 Salim Kadri Kerimi, „Neki čudni – anahronični stavovi gospodina Zorana Janjetovića o iseljavanju muslimanskog stanovništva Jugoslavije u Tursku”, *Historijski pogledi*, br. 11/2024, 477–495.

3 Zoran Janjetović, „Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s”, *Tokovi istorije*, 3/2022, 94.

4 Zoran Janjetović, „Odgovor gospodinu Salimu Kadriju Kerimiju na ‘naučnu’ kritiku mog članka o iseljavanju kosovskometohijskih Albanaca pedesetih godina XX veka”, *Historijski pogledi*, br. 12/2024, 499–513.

сутна „подметања”, али не у мом него у његовом раду. Ево два конкретна примера:

а) Његов закључак: „...далеко је од истине да су сви извори доступни како је навео господин Керими” нетачан је. Наиме, у уводном делу свог поменутог рада навео сам следеће: „Другим речима, у доба када је готово сва архивска грађа ‘на мегдану’, односно доступна за истраживање поменуте проблематике”, а не „да су сви извори доступни”, како је навео он.

б) У мом поменутом раду, говорећи о мотивима за исељење, навео сам следеће: „Монтирани судски процес и посебно драконске казне изречене против 64 лица – чланова поменуте Организације, и те како је представљао један од главних мотива за омасовљивање исељења Турака, посебно из НР Македоније”, а не „...главни узрок за исељавања...”, како је навео он.

Пре него што пређем на третман горња два питања у наставку, желео бих прво укратко да одговорим на неке од његових неоснованих оцена и закључака:

У одговору питања: „Не видим шта је неутемељено у тврдњи да се муслиманско становништво од краја 17. века повлачило са територија које је Османско царство губило”, и „То је толико ноторна чињеница...”, овог пута бих г. Јањетовића подсетио да с тим у вези постоји и друга ноторна чињеница коју он изгледа свесно заборавља, не придајући јој никакву важност. Да ли г. Јањетовић може да ми одговори шта се десило са оним муслиманским становништвом које није успело/стигло на време да се повлачи са османлијском војском? Мени је јасно да он боље од мене зна колико недужног цивилног муслиманског становништва је ликвидирано на најсвирепији начин. Ово помињем једино због чињенице што су наведени и други поступци тадашњих и каснијих српских власти и те како утицали на процес исељења наведеног становништва и у следећим деценијама, укључујући и масовно исељење поменутог становништва у Турску педесетих и шездесетих година 20. века.

Поред поменутог, злочини над муслиманском становништвом који су учињени у току и на крају Другог светског рата, мере које су преузеле нове народно-комунистичке власти на плану агресивне атеизације, прогони неистомисљеника, судски процеси и драконске казне против чланова организације „Јуџел” (Македонија), „Млади муслимани” (Босна и Санџак), „Млади Турци” (Косово), „Акција окупљања

оружја” (Косово), тајни договори са Турском, злоупотреба са југословенске стране постигнутог споразума за исељење Турака (од априла 1953. године), пропагандна активност појединих политичких руководиљаца и припадника безбедносних институција, и друге мере, и те како су утицали на обнављање и омасовљавање процеса исељења наведеног становништва Југославије.

Дакле, из горњег, поред осталог, може се закључити да се исељење турског и другог муслиманског становништва из Косова и других бивших југословенских простора у Турску, у дужем временском периоду, укључујући и време након Другог светског рата, вршило плански и систематски, с крајњим циљем да се ови простори очисте од „непожељних” и „нелојалних” муслимана.

Стављање у исти контекст исељавања муслиманског становништва из Југославије у Турску, педесетих и шездесетих година 20. века, и 111.000 исељеника македонског порекла у Аустралији, односно 400.000 Хрвата, који су се иселили из Хрватске у последњих десетак година, по мом мишљењу и дубоком уверењу, представљају врхунац лицемерја г. Јањетовића. Читаоце овог рада и, разуме се, г. Јањетовића дужан сам да подсетим да је главни услов за исељење југословенског муслиманског становништва у Турску било обавезно одрицање од југословенског држављанства, што подразумева куповину карте у једном правцу – без права повратка на своја вековна огњишта, док су поменути македонски и хрватски исељеници, и не само они, исељени и настављају да се исељавају не одричући се држављанства, што значи да сви они „једног лепог дана” могу слободно да се врате одакле су отишли, а није случајно да таква могућност није дата југословенском муслиманском становништву. Осим тога, југословенски Украјинци, приликом њиховог исељења у САД педесетих година 20. века, ако се не варам, нису морали да се одрекну свог (југословенског) држављанства?

Покушај г. Јањетовића да исељење муслиманског становништва из Југославије у Турску, у поменутом периоду, стави у исти кош са исељеницима који су, почев од 1964. године, отишли на „привремени рад” у разне земље Европе, САД, Канаду, Аустралију и друге земље, по мом мишљењу, доказ је елементарног непознавања теме о којој расправљамо. Да ли је Ваш приступ, г. Јањетовићу, научни?! По мом мишљењу и дубоком уверењу, наравно да није.

Моје питање је гласило: Зашто су Турци, Албанци, Торбеши и Бошњаци из Југославије емигрирали у Турску у периоду између два светска рата, када су им тадашње власти бивше Југославије *de jure* и *de фактио* признале/гарантовале и у пракси омогућиле да уживају сва верска права и слободе?! Ово питање сам поставио са циљем да докажем како је главни узрок исељења био однос тадашњих југословенских власти према поменутом становништву, а не разлози о којима говоре „недовољно упућени” истраживачи и аутори овог питања. Стога, одговор г. Јањетовића у вези с овим питањем сматрам промашеним, тим пре што г. Јањетовића нисам питао ништа о положају мањина у Краљевини СХС/Југославији, већ зашто су се муслимани исељавали и у периоду између два светска рата, иако су уживали сва верска права и слободе.

Да је Александар Ранковић био инволвиран у процес исељења муслиманског становништва Југославије у Турску поред осталог је потврђено и чињеницом да је он био председник Комисије за исељење Турака, што потврђује и документ „Забелешка о разговору Државног саветника за иностране послове Др. Милана Бартоша, са турским Амбасадором 31 марта 1955 године”⁵. Да је он врло активно и интензивно био ангажован у процес исељавања наведеног становништва, поред осталог је потврђено и у следећим документима:

а) „Поверљива белешка са састанка у Кабинету потпредседника Савезног извршног већа Александра Ранковића од 16. марта 1955. године о исељењу Турака из Републике Македоније и Републике Србије”⁶; и

б) документима које је користила и др Радмила Радић⁷, а на које се селективно позива и г. Јањетовић.

Да, истина је да се А. Ранковић залагао против исељавања Албанаца, као што пише у неким архивским документима. Али, да је такво „заступање” било само формално, између осталог, потврђује и коначни резултат наведеног процеса, односно, да су од укупно 250.000 исељених

5 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП РС), Политичка архива (ПА), 1955, ф. 68, сиг. 47264.

6 АЈ, ф. бр. 837, II-5-с/45, у: *Архив на Јосип Броз – Тито – Документи за Македонија, 1954 – 1969*, (Скопје: Државен Архив на Република Македонија, 2018), 80–84.

7 Radmila Radić, „Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora sredinom pedesetih godina”, *Istorijski zapisi, godina LXXII, 1999/1–2*, 143–173.

муслимана само из НР/СР Македоније, око 90.000 били Албанци (75.000 из Македоније и око 15.000 дошљака, углавном са Косова).

Да је у процес исељења Турака из Југославије у Турску након Другог светског рата, поред других био укључен и А. Ранковић (УДБ), потврђује и следећа изјава југословенског дипломате Владислава Јовановића:

„Тадашњи амбасадор СФР Југославије у Анкари Владислав Јовановић је 1988. године једном приликом, говорећи о исељавању Турака из Југославије у Турску, рекао да је покретач исељења био тадашњи југословенски МУП Александар Ранковић, а да је касније од стране југословенског руководства, исељавање Турака оцењено као погрешна политика. Према В. Јовановићу, Турци су сматрани лојалним грађанима без икакве појаве антидржавних захтева...”⁸

Понављам, да је Ранковић био увелико укључен у процес исељења наведеног становништва Косова и осталих крајева Југославије говори и чињеница да је након његовог уклањања из политичког живота (у јуну 1966) исељавање Албанаца престало.

Иначе, потпуно се слажем са наводима г. Јањетовића о неоснованости приписивања одређеног броја „грехова” А. Ранковићу, за које он уопште није био одговоран. Али, његова улога у процесу иницирања, омасовљавања и остваривања исељења турског, албанског и другог муслиманског становништва из Југославије (укључујући и са Косова) у Турску педесетих и шездесетих година 20. века је неспорна. Међутим, та умешаност у наведени процес није била „самоиницијативни” чин, јер је Ранковић био само један од извршилаца политике тадашњег врха југословенске државе и партије.

Сматрам да је непоштено и неморално људе који су се у том периоду усудили да се јавно супротставе исељењу називати националистима, иредентистима и државним непријатељима. Да ли је требало очекивати да поменута лица аплаузом поздраве уништење народа којима су и сами припадали? У тим мутним, неизвесним временима, наравно, било је људи и центара који су желели уједињење Косова са Албанијом, али је то, по мом мишљењу, углавном био резултат наводних обећања председника Тита

8 Сведочењето на Шакир Иљазоглулари (Şakir İlyazoğlulari), salimsblog.wordpress.com, 14. 10. 2020 (<https://salimsblog.wordpress.com/wp-admin/post.php?post=1146&action=edit>), приступ: 14. 3. 2025.

како ће Косово припојити Албанији и наводних планова за прикључење Албаније Југославији, односно тзв. „Балканској федерацији”.⁹

Одговори (на неколико мојих питања) које је дао г. Јањетовић, по мом мишљењу, не одражавају реалну ситуацију у то време по питању које је централна тема наше полемике. Тако, на пример, његов закључак:

„Југословенске власти су прихватиле турски захтев за исељавањем Турака који су имали рођаке у Турској у контексту повезивања са том земљом у оквиру Балканског пакта: како сам већ споменуо, већ се на примеру исељавања припадника других мањина видело да су југословенске власти зарад спољнополитичких користи биле спремне да направе изузетке у својој рестриктивној исељеничкој политици”, по мом мишљењу није тачан, поред осталог, и због следећих чињеница:

а) „Трговина” између председника Јосипа Броза Тита и МИП Турске Фуата Кебрилија почела је пре потписивања Балканског пакта;

б) Пре тога, са Нотом Турске Амбасаде у Београду, од 1. јула 1949. године, упућеном ДСИП-у ФНР Југославије¹⁰, Турска је затражила дозволу за исељавање свега 274 лица¹¹, док је „Споразумом потписаним између ДСИП ФНР Југославије и Амбасаде Републике Турске у Београду за исељавање Турака”, од априла 1953. године, било договорено исељење само малог броја Турака. Међутим, као резултат флагрантне злоупотребе потписаног споразума са југословенске стране, већ почетком 1954. године исељење је био дозвољено не само ограниченом броју Турака већ и свим Турцима и преосталом муслиманском становништву;

в) Испуњавање захтева Турске да се из хуманитарних разлога дозволи исељавање одређеног броја Турака у Турску, југословенска страна није учинила због побољшања односа Југославије и Турске, како је навео г. Јањетовић, већ ради искоришћавања добрих билатералних односа и наивности сиромашног и необразованог турског и другог муслиманског становништва. Флагрантном злоупотребом постигнутог споразума из

9 Идеја о тзв. Великој Албанији постојала је већ деценијама, делимично била реализована током окупације Југославије у Другом светском рату, и стога, свакако била жива у појединим деловима албанског становништва и националне елите на Косову и Метохији и у Македонији.

10 ДА МСП РС, ПА, 1949, ф.109/186.

11 ДА МСП РС, ПА, 1949, ф.109/186-189, Списак са именима и презименима 274 лица и њихове адресе.

априла 1953, југословенске власти су се на непоштени начин „ослободиле” неколико стотина хиљада својих лојалних суграђана;

г) Није сасвим тачна тврдња г. Јањетовића да су се исељеници исељавали сагласно позиву (тзв. Весика – Vesika) њихових рођака. На такав начин иселио се само незнатан број исељеника, док су *весике* осталих исељеника биле фиктивне, од непознатих лица и разних турских институција;

д) Да, тачно је да у архивским документима стоји записано да су тадашње југословенске власти наводно биле затечене ширином интересовања за исељење, али оне нису ништа реално предузеле за смањење тог интереса. Подела територије НР Македоније у тзв. „два блока” била је формалне природе, из простог разлога јер је то правило изигравано, односно, није функционисало како је наводно било замишљено. Продужење времена чекања у Македонији за досељенике из других крајева Југославије, са једне на пет година, као услов за пријаву за исељење, изведено је не да би се смањио број исељених, већ да би се смањио број досељеника са Косова, Санџака и других крајева земље. Да је ова моја оцена тачна, поред осталог, говоре и чињенице да: а) на почетку, тај период је био само годину дана, и б) како се том мером македонских власти не би смањио број исељеника, истовремено је почело да се дозвољава исељење и са Косова, из Санџака и других делова Југославије.

Да је закључак г. Јањетовића како „југословенске власти нису подржавале, него су се трудиле да ограниче исељавање Албанаца (посебно са Косова и Метохије)” нетачан, поред осталих истраживача, потврђује и др Радмила Радић, чија сазнања и оцене г. Јањетовић користи селективно, односно само оне које одговарају његовој тези. Позивајући се баш на документе које је користио и г. Јањетовић, Радмила Радић је, између осталог, дошла и до следећих закључака:

„Широка агитација за исељавање у Турску међу Турцима и Шиптарима развила се око 1953/54. године. У неким срезovima у Македонији и на Косову и Метохији (неродимски, бистевачки, гњилански, каменички и бујановачки) изразило је жељу да се сели у Турску (преко молби упућених југословенским властима, Конзулату Турске у Скопљу и турским властима у Анкари) око 95.000 лица, или преко 50% целокупног шиптарског и турског живља у овим срезovima. Слична је ситуација би-

ла и у Санцаку... Државни и партијски органи на терену препоручивали су да се исељење дозволи јер је однос ових лица према изградњи новог друштва у Југославији био кочница развитка тих крајева [...]. Током 1957. на Косову и Метохији се стишала кампања за исељење и смањио број молби за исељење међу Шиптарима. Југословенски државни органи сматрали су да је то била последица говора Енвера Хоџе у коме је пропагирао против исељења а за присаједињење Косова и Метохије Албанији¹² (Речи „и на Косову и Метохији” подвукао С. К. К.);

ђ) Није тачна тврдња г. Јањетовића и др Радмиле Радић да су представници турске амбасаде у Београду и турског конзулата у Скопљу учествовали у пропаганди за исељавање. Истина је да су се представници турске амбасаде у Београду залагали за исељење Турака из Југославије, али они нису учествовали у кампањи за омасовљавање тог процеса. Конзул Турске у Скопљу Искендер Орас (İskender Oras), у разговору са генералним секретаром ИВ НР Македоније Миретом Доновским, од 10. марта 1954. године, затражио је од македонских власти да онемогућавају и кажњавају извесне турске агитаторе. Том приликом он је такође инсистирао на стриктном поштовању постигнутог споразума, супротстављајући се притом исељавању лица који нису била обухваћена поменутиим споразумом.¹³

Стога, иронично запажање г. Јањетовића да југословенске власти нису могле да ухапсе турске дипломате (у Београду и Скопљу) због њиховог тобожњег учешћа у кампањи за омасовљавање исељавања поменутог становништва је неозбиљно и неумесно. Понављам, кампању за омасовљавање исељења нису вршили само турска штампа и поједини турски „туристи”, „мисионари”, већ и разни представници југословенских власти, док је злоупотребу постигнутог споразума учинила југословенска, а не турска страна.

Из исцрпне анализе др Радмиле Радић, између осталог, произилази сазнање да су, за разлику од агитатора из земље и иностранства (Турске), који су учествовали у кампањи за масовно исељење муслиманског становништва из Југославије, агитаторе – учеснике у кампањи за исељење Украјинаца из Југославије у САД, тадашње југословенске власти, баш на почетку педесетих година 20. века, врло пажљиво пратиле и

12 Radmila Radić, „Iseljavanje stanovništva”, 157–158.

13 ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 95, сиг. 43266.

чак 200 људи притвориле и испитивале, док је њих 50 ухапшено и кажњено, са крајњим циљем спречавања исељења поменутог (украјинског) становништва.

Господина Јањетовића питам: зашто те исте власти нису тако поступиле и са агитаторима кампање за исељење муслиманског становништва, већ су и саме на разне подмукле начине учествовале у „активно-стима” за омасовљавање поменутог процеса? Како сам већ нагласио, њихово спречавање и кажњавање затражио је конзул Конзулата Републике Турске у Скопљу, дајући генералном секретару ИВ НР Македоније Мирету Доновском све потребне податке (имена и презимена поменутих агитатора, њихова места становања и сл.).

И тврдња г. Јањетовића да је забрана повратка у Југославију оних исељеника који нису могли да се снађу у новој (турској) средини била плод социјалних побуда, по мом мишљењу није сасвим тачна, из простог разлога што је немогуће очекивати да неко прихвати људе које је годину дана раније „натерао” да се иселе, одузевши им притом и држављанство. По мом мишљењу, првенствени разлози били су политичке, а не социјалне природе.

Коментари г. Јањетовића у вези са „Јуцелом”, односно да ли је „судски” процес против чланова ове организације утицао на омасовљење процеса исељења Турака, сматрам неумесним. Госпођици Николини Рајковић својевремено сам упутио честитке за њен садржајан магистарски рад. Ипак, она није и не може бити релевантан извор за питање Организације „Јуцел”, поред осталог, зато што она није изнела свој став по том питању, него је пренела оцене разних турских, (за ово питање) недовољно поузданих аутора. У време док је госпођица Рајковић писала магистарски рад, у Турској су већ биле објављене књиге о „Јуцелу” Мехмета Шерифа Далипа (Mehmet Şerif Dalip – Ardıcı)¹⁴ и Јидирима Аганоглу (Yıldırım Ağanoglu)¹⁵, али она, нажалост, није користила те књиге као извор за поменуто питање. У међувремену, у Турској су објављене још две књиге о „Јуцелу” – магистарски рад г. Ерцана Турксојлуа (Ercan Türk-

14 YÜCELÇİLER 1947, *Makedonya'da Müslüman Direnişi, Mehmet Ardıcı'nın anıları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991).

15 Yıldırım Ağanoglu, *II Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi-Yücel Teşkilatı* (İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 2012).

soylu)¹⁶ и књига Ерена Атала Ериша (Eren Atala Eriş)¹⁷. Претпостављам да због непознавања турског језика г. Јањетовић није могао да користи поменуто радове турских аутора, али је свакако могао да прочита мој рад објављен у 2018. години,¹⁸ као и приказ моје књиге о „Јуцелу” на македонском језику, који је написао др Зећир Рамчиловић.¹⁹

Иначе, констатација турских аутора да су „судски” процес и драконске казне против чланова „Јуцела“ изазвали „страх међу етничким Турцима који су једва чекали да се отворе границе да би могли да емигрирају”, по мом дубоком убеђењу, више је него тачна. С друге стране, упоређивање ефекта „судског” процеса против *јуцелција* са ефектом из судских процеса против припадника других југословенских народа је, из више разлога, бесмислено.

Покушаји г. Јањетовића да ме третира као „ђака првака”, односно као „аматера” по овом питању су неумесни, неколегијални и увредљиви. Разуме се да сам врло пажљиво читао и анализирао не само наслов него и садржину поменутог рада г. Јањетовића. Његов закључак да сам ја „стално губио из вида” централну тему његовог поменутог рада, по мом мишљењу је неоснован пре свега због чињенице да исељење козовских Албанаца у Турску у поменутом периоду никако не може да се третира независно/изолирано од исељења Албанаца и осталог муслиманског становништва из других крајева исте државе (Југославије), како то покушава да учини г. Јањетовић. Између осталог и због чињенице да је и њихово исељавање било резултат „либерализације” исељења, односно последица флагрантне злоупотребе постигнутог споразума из априла 1953. године од југословенске стране.

16 Ercan Türksöylü, *Yugoslavya Türklüğünün Direniş Mücadelesi (1945-1948)-Yücel Teşkilatı* (Ankara: Astana Yayınları, 2020).

17 Eren Atala Eriş, *Yücelciler: Yugoslavya'da Gizli Türk Teşkilatı* (Üsküp, Ocak: Sahaf Hane Yayınları, 2022).

18 Салим Кадри Керими, „Контроверзиите околу Организација Јуцел”, *salimsblog.wordpress.com*, 19. 1. 2018 (<https://salimsblog.wordpress.com/wp-admin/post.php?post=729&action=edit>), приступ: 14. 3. 2025.

19 Zećir Ramčilović, „Salim Kadri Kerimi, Sudbinata na Organizacijata Judzel – Sudskiot proces protiv judzeldziite (Sudbina Organizacije Judzel – Sudski proces protiv judzeldzi-ja), *Adeksam, Gostivar*, 2023, 370”, *Historijski pogledi*, br. 9/2023, 419–422.

I. Закулисне игре југословенских власти за подстицање и омасовљивање исељења наведеног становништва, по мојим сазнањима и проценама, почеле су негде почетком 1954. године. Што се тиче преговора дипломатских представника двеју земаља и постигнутог споразума (из априла 1953. године), ни југословенској, ни турској страни не би се могле приписати никакве „лоше/задње намере”. Међутим, почетком 1954, из разлога који су се могли само претпоставити, југословенска страна направила је неопростиву грешку према својим суграђанима Турцима, Албанцима, Торбешима и Бошњацима, једнострано и недвосмислено кршећи претходно постигнути споразум. Да су наведене власти биле недобронамерне према муслиманским суграђанима, са крајњим циљем да их се „ослободе” кроз разне „закулисне игре”, између осталог, доказују и следеће радње:

– једнострано одобрење за исељавање не само чланова раздвојених породица, како је претходно било договорено, већ и целокупног турског и осталог муслиманског становништва;

– у циљу што масовнијег спровођења поменутог процеса, појединци и представници безбедносних институција почели су да тајно агитују међу потенцијалним исељеницима, чиме је убрзо постигнут жељени циљ;

– одлуком о обавезном одрицању од југословенског држављанства, као главном услову за исељење, југословенске власти су учиниле следећи погрешан потез који је истовремено и доказ намере да се заувек ослободе поменуте популације;

– потврда наведене нечасне намере тадашњих власти јесте и одлука о забрани повратка у стари завичај разочараним исељеницима који на почетку нису успели да се адаптирају у новој (турској) средини.

Имајући у виду наведене и друге поступке тадашњих југословенских власти према поменутом становништву, а посебно крајњи резултат наведеног процеса, дошао сам до закључка да је исељење поменутог становништва из Југославије у Турску након Другог светског рата било фингирано/инсценирано, а не добровољно, како је то изгледало на први поглед и како се чини господину Јањетовићу.

II. Г. Јањетовић ми, између осталог, замера у вези са мојим проценама брoja исељеног муслиманског становништва из Југославије у

Турску након Другог светског рата. Да су моје процене о укупном броју исељеног муслиманског становништва из НР/СР Македоније приближно тачне и да нису „астрономске”, како је између осталог навео господин Јаџетовић, потврђују и статистички подаци званичних македонских власти и архивских институција (МУП²⁰, ДАРМ²¹, МАНУ²² и др.)²³ и са сазнањима и оцене готово свих македонских, турских и албанских аутора (из Македоније). Тако, на пример, према подацима МУП-а Републике Македоније – Управе за управно-правне послове (Акт бр. 27-407/1 од 10. 1. 2001), на које се позива проф. др Глигор Тодоровски, „укупан број Турака исељеника до 1964. године износио је 187.018 људи”²⁴. Према његовим речима, „ако томе додамо и број Турака исељеника у наредним годинама, тај број износи више од 200.000 људи”²⁵.

До сличног, готово истог закључка дошла је и проф. др Виолета Ачкоска.²⁶ Наиме, према њеним речима, укупан број исељеног муслиманског становништва из НР/СР Македоније у Турску након Другог светског рата (до 1960. године), износио је 200.000 људи. Према проценама проф. др Аслана Селманија (Aslan Selmani)²⁷, током периода 1941–1970, из НР/СР Македоније у Турску је емигрирало 380.000 људи, од чега је 210.600 било из НР/СР Македоније, док су преосталих 169.400 људи били привремени досељеници из других делова Југославије. Према речима проф. др Јусуфа Хамзаоглуа (Yusuf Hamzaoglu)²⁸, број исељеног му-

20 Министерство за внатрешни работи, (МВР), Управа за управно-правни работи – Актот. бр. 27-407/1, од 10 јануари 2001.

21 Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), 1.427. 128. 5/23-39.

22 Македонска академија на науките и уметностите (МАНУ), Фонд Лазар Колишевски, АЕ.30, к. 43, п. 2.

23 Када се говори о веродостојности података македонских институција, у вези са укупним бројем исељеника наведеног становништва у Турску, по мени треба имати у виду чињеницу, односно „интерес” поменутих институција за смањење, а не за увеличавање њиховог броја.

24 Глигор Тодоровски, *Демографските процеси и промени во Македонија од почетокот на Првата балканска војна до осамостојувањето на Македонија* (Скопје: ИНИ, 2001), 387.

25 Исто.

26 Виолета Ачкоска, „Иселувањето на Турците од НР Македонија по Втората светска војна (1945–1960)”, *Историја*, год. XXXVIII/1-2 (2002), 91.

27 Aslan Selmani, *Popullsija e Maqedonisë*, Shkup: Logos, 2004.

28 Hamza Yusuf, „Makedonya'da Türk Sorunu”, *Birlik*, 1. 8 1996, 15.

слиманског становништва из НР/СР Македоније у Турску, од 1952. до 1967. године, износио је 296.000, док је до 1996. године тај број достигао 350.000 људи.

Приликом припреме мог научно-истраживачког рада о исељењу Турака из Македоније у Турску након Другог светског рата,²⁹ своје процене о укупном броју исељеног муслиманског становништва из ФНР/СФР Југославије у Турску, у наведеном периоду, између осталог, изнео сам имајући у виду сазнања и оцене које су у вези с овим питањем изнели: проф. др Билгисевен Амиран Курткан (Bilgiseven Amiran Kurtkan)³⁰, др Алтан Делиорман (Altan Deliorman)³¹, др Сафет Банџовић (Safet Bandžović)³², др Владан Јовановић³³, проф. др Сабина Пачариз (Sabina Pačariz)³⁴, проф. др Хакиф Бајрами (Hakif Bajrami)³⁵, др Ђерим Лита (Qerim Lita)³⁶, Ферит и Севдије Шеху (Ferit & Sevdije Shehu)³⁷, проф. др Абдулмецид Нуредин (Abdülmeçid Nuredin)³⁸ итд. Према сазнањима и оценама наведених аутора, укупан број исељеног муслиманског становништва Југославије у Турску након Другог светског рата износио је између 400.000 и 500.000 људи.

29 Салим Кадри Керими, *Иселувањето на Турците од Македонија во Турција, по Втората светска војна* (Скопје: „Академски печат”, 2021).

30 Bilgiseven Amiran Kurtkan, *Yugoslavya'da Türk Kültürü* (Istanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987)

31 Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe* (Istanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973).

32 Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku* (Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2006).

33 Vladan Jovanović, „Iz FNRJ u Tursku”, *Peščanik.net*, 23. 6. 2013, <https://pescanik.net/iz-fnrj-u-tursku/>

34 Sabina Pačariz, *The Migrations of Bosniaks to Turkey from 1945 to 1974 – The Case of Sandžak* (Sarajevo: Centre for Advanced Studies, 2016).

35 Hakif Bajrami, „Përgatitjet për konventën e tretë jugosllavo–turke për shpërnguljen e shqiptarëve në Turqi (Stamboll, 9 qershor–11 korrik 1938)”, *Gazeta LËVIZJA*, Prishtinë më 17. 2. 2021.

36 Qerim Lita, *Naçertania - K.Crvenkovski dhe identiteti shqiptar në Maqedoni (1945–1954)* (Shkup: Shkupi, 2007).

37 Ferit Shehu i Sevdije Shehu, *Pastrimi etnik i trojeve shqiptare – 1953–1957* (Prishtinë: Shoqata për këthimin e Shqiptarëve të shperngulur nga trojet e veta – Seksioni për humtime shkencore, 1993).

38 Abdülmeçid Nuredin, *Balkanlar'dan Türkiye'ye göç ve etkileri* (Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011).

Тачно је да турска статистика говори о мањем броју досељеника из Југославије у поменутом периоду, али то не потврђују сви турски истраживачи. Наиме, према неким турским ауторима, укључујући и проф. др Билгисевена Амирана Курткана, број досељеника из Југославије у Турску у поменутом периоду износио је око 500.000 људи. Што се тиче конкретног питања, моја процена је да су наши (југословенски/македонски) подаци поузданији од званичних статистичких података разних турских институција. До овог закључка дошао сам не само ја, већ и неколико других аутора, укључујући и неколико турских истраживача.

* * *

И овом приликом, желим да поновим свој став да ми, историчари, имамо веома озбиљне обавезе када се бавимо разматрањем било којих питања од ширег интереса, без обзира на хронолошке границе.

Упркос неким непримереним и увредљивим коментарима које је г. Јањетовић упутио на мој рачун, ипак сам му захвалан на изношењу његових опречних ставова у вези с питањем којим се бавим скоро деценију. Према мом мишљењу, само кроз конструктивну полемику, без подметања и увреда, можемо открити приближне истине у вези с наведеним, као и било којим другим питањем из прошлости. Након што смо изнели наше ставове о питању које је централна тема наше полемике, остаје на читаоцима, а посебно на истраживачима овог питања, да донесу непристрастан закључак.

Резиме

Тврдња г. Јањетовића да је исељење косовских Албанаца у Турску педесетих година 20. века било добровољно, на основу сазнања добијених само из докумената СИВ-а и УДБ-е, без разматрања садржаја докумената који се чувају у архивима других земаља, веома је претенциозно и ненаучно. Ово тим пре јер: прво, оно што је својевремено написано у документима које је г. Јањетовић истраживао не би требало да се узима „здроаво за готово” од стране озбиљног истраживача. И, друго, при обради и доношењу закључака у вези са било којим питањем, озбиљни истраживачи не би требало да се „задовољавају” само садржајем архивских

докумената, већ је неопходно догађаје из прошлости анализирати у ширем контексту. Чишћење Балкана од муслиманског становништва не може се третирати независно/изоловано од исељавања истог становништва из Европе које је почело још са чишћењем Пиринеја од арапских муслимана и Јевреја крајем 15. века.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Državen arhiv na Republika Makedonija (DARM), 1.427. 128. 5/23-39.
- Arhiv na Makedonska akademija na naukite i umetnostite (MANU), Fond Lazar Koliševski
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DA MSP RS), Politička arhiva (PA)

Објављени извори – Published sources

- *Arhiv na Josip Broz – Tito – Dokumenti za Makedonija, 1954 – 1969*. Skopje: Državen Arhiv na Republika Makedonija, 2018. (Cyrillic)
- *YÜCELÇİLER 1947, Makedonya'da Müslüman Direnişi, Mehmet Ardıcı'nın Amları*. İstanbul: İnsanYayınları,1991.

Штампа – Newspapers

- *Gazeta Lëvizja* (2021)
- *Nova Makedonija* (1954) (Cyrilic)
- *Birlik* (1996)

Литература – Secondary works

- Ačkoska, Violeta. „Iseluvanjeto na Turcite od NR Makedonija po Vtorata svetska vojna (1945–1960)”, *Istorija*, god. XXXVIII/1-2, (Skopje, 2002), 89–102. (Cyrilic)
- Ağanoğlu, Yıldırım. *II Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi–Yücel Teşkilatı*. İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği, 2012.
- Bandžović, Safet. *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2006.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Yugoslavyada Türk Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1987.
- Deliorman, Altan. *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973.

- Ercan, Türksöylü. *Yugoslavya Türklüğünün Direniş Mücadelesi (1945 – 1948) - Yücel Teşkilatı*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Eren, Atala Eriş. *Yücelciler: Yugoslavya'da Gizli Türk Teşkilatı*. Üsküp, Ocak: Sahaf Hane Yayınları, 2022
- Janjetović, Zoran. „Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s”. *Tokovi istorije*, 3/2022, 93–118. DOI: 0.31212/tokovi.2022.3.jan.93-118
- Janjetović, Zoran. „Odgovor gospodinu Salimu Kadriju Kerimiju na ‘naučnu’ kritiku mog članka o iseljavanju kosovskometohijskih Albanaca pedesetih godina XX veka”. *Historijski pogledi*, br. 12 (2024), 499–513. DOI: 10.52259/historijski-pogledi.2024.7.12.499
- Kerimi, Kadri Salim. „Neki čudni – anahronični stavovi gospodina Zorana Janjetovića o iseljavanju muslimanskog stanovništva Jugoslavije u Tursku”. *Historijski pogledi*, 11/2024, 477–495.
- Kerimi, Salim Kadri. *Iseluvanjeto na Turcite od Makedonija vo Turcija, po Vtorata svetska vojna*. Skopje: Akademski pečat, 2021. (Cyrilic)
- Lita, Qerim. *Naçertania - K. Crvenkovski dhe identiteti shqiptar në Maqedoni (1945–1954)*. Shkup: Shkupi, 2007.
- Nuredin, Abdülmecid. *Balkanlar'dan Türkiye'ye göç ve etkileri*. Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011
- Paçariz, Sabina. *The Migrations of Bosniaks to Turkey from 1945 to 1974 - The Case of Sandžak*. Sarajevo: Centre for Advanced Studies, 2016.
- Radić, Radmila. „Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora sredinom pedesetih godina”. *Istorijski zapisi*, godina LXXII, 1999/1–2, 143–173.
- Ramčilović, Zećir. „Salim Kadri Kerimi, Sudbinata na Organizacijata Judzel – Sudskiot proces protiv judzeldziite, Adeksam, Gostivar 2023, 370”. *Historijski pogledi*, br. 9 (2023), 419–422. DOI: 10.52259/historijskipogledi.2023.6.9.419
- Selmani, Asllan. *Popullsija e Maqedonisë*. Shkup: Logos, 2004.
- Shehu Ferit i Sevdije Shehu. *Pastrimi etnik i trojeve shqiptare – 1953–1957*. Prishtinë: Shoqata për këthimin e Shqiptarëve të shperngulura nga trojet e veta - Sekcioni për hulumtime shkencore, 1993.
- Todorovski, Gligor. *Demografskite procesi i promeni vo Makedonija od početokot na Prvata balkanska vojna do osamostojuvanjeto na Makedonija*. Skopje: INI, 2001. (Cyrilic)

Извори са интернета – Internet sources

- Jovanović, Vladan. „Iz FNRJ u Tursku”. *Peščanik.net*, 23. 6. 2013. <https://peschanik.net/iz-fnrj-u-tursku/>

- Kerimi, Salim Kadri. „Kontroverziite okolu Organizacija Judžel”. *salimsblog.wordpress.com*, 19. 1. 2018, pristupljeno 14. 3. 2025 (<https://salimsblog.wordpress.com/wp-admin/post.php?post=729&action=edit>). (Cyrillic)
- Svedočenjeto na Šakir Iljazgulari (Şakir İlyazoğlulari). *salimsblog.wordpress.com*, 14. 10. 2020, Datum pristupa: 14. 3. 2025. <https://salimsblog.wordpress.com/wp-admin/post.php?post=1146&action=edit>). (Cyrillic)

SUMMARY

Salim Kadri Kerimi

ON THE NATURE OF THE MUSLIM EMIGRATION FROM
YUGOSLAVIA TO TURKEY AFTER WORLD WAR II:
A RESPONSE TO ZORAN JANJETOVIĆ'S COMMENTS
IN *HISTORIJSKI POGLEDI* 12 (2024)

ABSTRACT: This paper is a critical response to the views expressed by Dr. Zoran Janjetović, who argues that the emigration of Kosovo Albanians, along with other Muslim populations from Yugoslavia to Turkey after World War II, was voluntary. Contrary to his thesis, I argue that the emigration of these groups, including Albanians from Kosovo, was politically driven rather than a voluntary act, despite how it might initially seem. The proposed argument is substantiated by the ultimate outcomes of this process, which unfolded as a result of covert activities by high-ranking officials of the Federal People's Republic of Yugoslavia.

KEYWORDS: Yugoslavia, Macedonia, Kosovo, Turkey, Turks, Albanians, Muslim population, emigration

Dr. Janjetović's assertion that the emigration of Kosovo Albanians to Turkey in the 1950s was voluntary, based exclusively on documents from the Federal Executive Council (FEC) and the State Security Administration (UDB-a), lacks scientific rigor and overlooks significant archival materials from other countries that address the same issue. My critique is supported by the following points: First, a serious researcher should approach the content of archival documents—such as those examined by Mr. Janjetović—or any other sources with caution and critical scrutiny. Second, conclusions about historical events require more than a narrow reliance on archival records. Such events must be analyzed within a broader historical and socio-political context. For instance, the cleansing of Muslim populations from the Balkans cannot be divorced from the wider hi-

historical trend of expelling Muslim populations from Europe, a process that began with the removal of Arab Muslims and Jews from the Iberian Peninsula in the late 15th century.